

Koi Gyula

Tudományos munkatárs, Társadalomtudományi Kutatóközpont Jogtudományi Intézet;
tudományos főmunkatárs, Nemzeti Községi Egyetem, Államtudományi és Nemzetközi
Tanulmányok Kar

**Hogyan kezelte a hazai jog és közigazgatás a spanyolnátha kérdését? Egy száz évvel
ezelőtti történet a koronavírus-járvány korából visszatekintve ¹**

A Föld történetében –a statisztikusok megállapításai szerint legalábbis- 2022. november 15. napja, e tanulmány írásának kezdete volt az a nap, amikor a bolygó lakossága elérte a 8 milliárd főt. E napig hosszú idő telt el az emberiség kezdeti kifejlődése óta. Ismeretes, hogy 1780-ban a világ lakosságának (becsült) száma még „csupán” az 1 milliárdot érte el.² Negyed évezred sem kellett (vagy ha tetszik, 242 esztendő is elég volt) arra, hogy a planéta lakossága a nyolcszorosára emelkedjék. Ha nem is a mai globális szemléletben, de igencsak a kor színvonalán állva nemzetközileg is elismert közigazgatás-tudósunk, Magyary Zoltán a következő megállapításokat tette 1942-ben. „Az orvosi tudomány és a közegészségügy haladása következtében [volt tetten érhető – K.Gy.] az átlagos emberi életkor meghosszabbodása és a lakosság számának nagy megnövekedése. Európa lakosainak száma 1800-ban 188 millió, 1930-ban 520 millió,³ az Amerikai Egyesült Államok lakossága 1800-ban 5,3 millió, 1930-ban 123 millió⁴.⁵ A lakosság számának változásában az egyik tényező a járványok alakulása is.

A közigazgatás-tudomány⁶ egyik katalizátora a 18. században éppen a népszámlálások és a statisztikai módszertan megjelenése volt. (A népszámlálás jelenleg éppen aktuális hazánkban). Korábbi munkáinkban is foglalkoztunk a COVID-19-világjárvány történeti előképeivel mind a 18-19. századi kontinentális közigazgatás-tudomány (1705-1905),⁷ mind a 18-19. századi honi közigazgatás-tudomány, (1777-1905)⁸ mind pedig az angolszász közigazgatás-tudomány előretörésével jelentősebb tényezővé váló angol közigazgatás-tudomány és közegészségügyi igazgatásnak a 19. század első harmadától az első világháborúig (1830-1914) terjedő fejlődésével.⁹ A tanulmány az előbb említettek folytatásaként az influenza A/H1N1b (spanyolnátha) világjárvány kérdéseivel, illetve a jog és a közigazgatás eszközeivel az 1918 és 1920 közötti, több mint egy évszázad előtt lezajlott világjárvány elleni erőfeszítések vizsgálatával foglalkozik, elsősorban magyar nézőpontból (1918-1920), figyelemmel egyes előzményekre és utóhatásokra.¹⁰

¹ A kézirat lezárva: 2022. november 20.

² DÉBATTEUR (2022).

³ 1930-ban az 522 milliós adatból 176 millió fő volt a Szovjetunió lakossága. Jelenleg Európa kontinens összlakossága 855 millió (2022).

⁴ Jelenleg Amerika kontinens összlakossága 1002 millió (2016), más adat szerint 1072 millió (2020, becslés).

⁵ MAGYARY (1942), 71.

⁶ KOI (2013), KOI (2014), KOI (2018a), KOI (2018b), KOI (2022a).

⁷ KOI (2020).

⁸ KOI (2021).

⁹ KOI (2022b).

¹⁰ Szerettük volna a témakört összehasonlító jelleggel feldolgozni, de a kutatás lezárásának előrehozatala csupán a hazai kérdéskör áttekintését tette lehetővé.

A mostani tanulmány az előbb említettek folytatásaként az 1918–1920 közötti időszakban pusztító spanyolnátha járvány elleni küzdelemben alkalmazott jogi és közigazgatási eszközöket vizsgálja elsősorban magyar nézőpontból, figyelemmel egyes előzményekre és utóhatásokra.¹¹ Szükséges megemlíteni, hogy érdemi elemzést tartalmazó jogtudományi előképekre nem volt mód támaszkodni hazai spanyolnátha járvány jogi szabályozásának történetét és dogmatikáját illetően. A témakör nem tűnt olyannak, amely akár a hazai, akár a külföldi jogirodalomban kiemelt lett volna. Erre a kérdéskörre a figyelmet a mostani világjárvány hívta föl. Előzetes várakozásként akár miniszteri, akár helyhatósági rendelet léte felmerült, néhány efféle jogszabályt feltételezve, az általános, valamint egészségügyi jogi és igazgatási jogszabálygyűjtemények ismeretében, ideértve a hazai döntvényjog feldolgozottságát is. Ezek léteben, az 1918 és 1920 közötti korszak köztörténeti okokból nem éppen az államtudomány és a jogtudomány művelésének kedvező voltát is figyelembe véve, a konkrét problémákra 1920 utáni, elvi tekintetben pedig főként a korszakot megelőző (elsősorban közigazgatástani, kisebb mértékben a közigazgatási jogi tankönyvi) irodalomban látszott fogódzók találása lehetségesnek. A történeti módszer mellett jogdogmatikai elemzés és statisztikai adatok vizsgálata jött szóba.

1. Néhány hazai közigazgatás-elméleti és közegészségügyi előzmény

Közegészségügyi igazgatási kérdésekkel a korábbi dolgozataink már foglalkoztak, itt csupán egy összefoglaló áttekintést kívánunk nyújtani. Részben a magyar közigazgatás-tudomány sajátossága, de a közigazgatás-tudomány meghatározó ún. „nagy rendszereire” (francia és német kontinentális mintaadó közigazgatási rendszerek, illetve az angolszász (főként USA-beli) rendszer) is igaz, hogy az első világháború (1914-1918) kora, valamint az az utáni időszak sem a közigazgatási jogi tankönyvek,¹² sem a monográfiák¹³ megjelenésének sem kedvezett. Részben a későbbi közigazgatási jogirodalomban találunk fogódzókat.

A közigazgatás, a közigazgatási jog, és a közigazgatástan elmélete (a legtágabb érelemben vett közigazgatás-tudomány) a vizsgált korszakban könyvtárnyi külföldi, és hazai irodalommal bírt. Csupán néhány teoretikus tételt érdemes felidézni. Concha úgy fogalmaz 1905-ös alapmunkájában, hogy a kor értelmezése szerint a közigazgatási jog tudománya nem jelentette a közigazgatási jog olyan összefüggő rendszerét, mint a magánjog, illetve a közjog (ezen mai értelemben az alkotmányjog értendő – K.Gy.), vagy a büntetőjog esetében. A közigazgatási jog része (példálódva) a vízjog, a közoktatási jog, a pénzügyi jog, a hadügyi jog (és ezek mint szakigazgatások – K.Gy.) között Concha szerint nincs meg az az összefüggés, amely megvan a jogrendszer fentebb említett jogágain belül. A közigazgatási jog törekvése a korban Concha véleménye alapján abban állt, hogy az egyes (példaként is felsorolt, és azon kívül még számos pl. közegészségügyi jog és igazgatás – K.Gy.) közigazgatási feladatok körében érvényes jogtételek összefüggéseit felderítse. Ilyenformán a feladatok (hadügy, pénzügy, iparügy stb.) különbözősége folytán, valamint a közigazgatás és közigazgatási jog jogtételeinek (és a közigazgatási joganyag, azaz főként a rendeleti szintű szabályozás – K.Gy.) változékonysága miatt a közigazgatási jog egészének kodifikációja nem lehetséges (itt főleg az általános közigazgatási eljárás, illetve a nagy kódexekbe történő kodifikálás lehetőségének fogyatékosságaira gondol – K.Gy.). Így a közigazgatási jog (és tudománya) számos önálló

¹¹ Itt csupán a kérdéskör hazai vetületét tekintjük át.

¹² Az 1901 és 1945 közötti hazai közigazgatási jogi és közigazgatástani tankönyvek, mint elsődleges (primer) szakirodalom felsorolása: KOI (2014), 375-376. és KOI (2023). Az 1854 és 2019 közötti hazai tankönyvirodalomra: KOI (2022c) 23-24., KOI (2022d) 65-68., KOI (2022e) 63-64.

¹³ Az 1901 és 1945 közötti hazai közigazgatási jogi és közigazgatástani monográfiák, mint elsődleges (primer) szakirodalom felsorolása: KOI (2014), 377-378. és KOI (2023).

„jogvidékre” (jogterületre – K.Gy.) szakadt, és belső jogi egysége sokkal csekélyebb, mint a magánjog tudományáé. Ugyanakkor a szakigazgatások magyarázóinak között az adott szakterület szakembereinek is lehet kapcsolódása, legalább ugyanúgy (ha van igazgatási kapcsolódásuk), mint a közigazgatási jog, vagy a közigazgatástan tudománya művelőinek, akik alighanem talán egy-két általános közigazgatási jogi témakör mellett eredményesen talán csak két kisebb különös részi területet tudnak eredményesen művelni, így a szakosodás nyilván már a korban is elkerülhetetlen volt (K.Gy.).¹⁴ Más kérdés, hogy azóta a közigazgatás és a szakigazgatások művelése is fejlődött, illetve a magánjog (vélt) egysége is (tovább)differenciálódott (elég a családjog, a társasági jog vitatott helyére, a gazdasági jog különállásának kérdésére gondolni, vagy arra, hogy vannak olyan komplex jogágak, mint a fogyasztóvédelmi jog, vagy a médiajog). Mindenesetre ezek a megfontolások a közegészségügyi és járványügyi jog és igazgatás vonatkozásában is meggondolást érdemelnek.

Korábbi dolgozatainkban¹⁵ már érintettük Concha közegészségügyi igazgatásra és járványügyi igazgatásra vonatkozó elméleteit, néhány alaptézist mégis érdemes kiemelni. Még az általános tanok körében utalt rá a pozitív javakat közlő közigazgatás, gondozó közigazgatás, korlátozó közigazgatás, megelőző közigazgatás, represszív közigazgatás kategóriák vizsgálata során, hogy az iskolakényszer mellett a himlőoltás is a korlátozó közigazgatás példája.¹⁶ E körben főképp a közegészségügyi rendszeten belül a járványrendészet fő funkcióira (eszközeire) érdemes utalni. A járványok elleni küzdelem első eszköze a megismerés, azaz a járvány fellépéséről való idejekorán történő tudomásszerzés, és a járvány lehetőség szerinti elfojtása, vagy „legalább szűkebb térre szorítása.”¹⁷ A kolera esetében, amely „világreszekre széthurcolható,” mai szóval világjárványi (pandemikus) jellegű,¹⁸ a kölcsönös nemzetközi értesítések adására kell törekedni, azaz a nemzetközi jelleg e körben tetten érhető volt. A második eszköz az emberi érintkezés ellenőrzése, esetleg korlátozása.¹⁹ A harmadik eszköz a „fertőző csírák megsemmisítése,” azaz közigazgatási jellegű megfogalmazással a fertőtlenítés hatósági keresztülvitele. A negyedik eszköz, hogy járvány idején a hatóság gondoskodik a kellő számú gyógyító- és ápolószemélyzet „előállításáról,” gondoskodik azok fizetéséről, a gyógyszerekről. Így a korban magánjellegű feladatnak számító gyógyítást a járványrendszeten keresztül a közigazgatás közfeladattá teszi. Kapcsolódó közigazgatási feladat az utcák tisztántartása, a szegényebb néposztályok jobb élelmezése közkielcségen, illetve az egyesek egészségügyi magatartás tekintetében történő kitanítása.²⁰ Említendő, hogy Concha idejében már szokásos volt a miniszterelnök nyomtatott beszámolója az országot érintő éves közegészségügyi kihívásokról.²¹

2. Az influenza A/H1N1b (spanyolnátha) világjárvány mibenléte

Az influenza A/H1N1b (spanyolnátha) világjárvány mibenléte a betegség leírása, jellegzetességei útján ismerhető meg. Az 1918 és 1920 közötti világjárvány idején a kórokozó influenza jellege nem volt ismert, és az influenzatörzs sem nyerte el még nevét. A világjárvány sajátosságai a belgyógyászati irodalomból ismerhető meg. A belgyógyászati szakirodalom,

¹⁴ CONCHA (1905a), 233.

¹⁵ KOI (2020a), 217-220., KOI (2021), 433-441., KOI (2022a), 412-421. passim.

¹⁶ CONCHA (1905b), 247.

¹⁷ CONCHA (1905c), 410.

¹⁸ CONCHA (1905c), 411.

¹⁹ CONCHA (1905c), 411-413.

²⁰ CONCHA (1905c), 413.

²¹ Az 1902-es évre: TISZA (1904), 5-15.

azon belül is a virológia részben részletes külföldi²² és eredeti hazai²³ tankönyvek; részben rövidített (Magyarországon gyakran angol,²⁴ vagy német²⁵ eredetiből fordított), vagy eredeti nyelvű (jelen esetben német)²⁶ rövidített, a vizsgára történő felkészülést segítő kompendiumok alapján ismerhető meg.

A hazai orvostörténet számos szakkérdést feldolgozott. A közegészségügy és a betegségek²⁷ történetét több gyűjteményes mű is feldolgozta, beleértve a járványügyet is. A katonaeészségügy²⁸ körében (ahogy a fenti idézett műveket illetően sem), a spanyolnátha nem került feldolgozásra. A jog által rendezett szabályozások retrospektív közzététele részben megtörtént több gyűjteményes kiadványban, természetesen csak válogatva (a spanyolnáthára vonatkozó szabályozás nélkül).²⁹ Emellett több egykorú komoly hazai egészségügyi jogszabálygyűjtemény is ismeretes, ezekről a jogi részben szólnunk. Az influenza sajátossága, hogy időnként súlyos pandémiákat okoz, közben pedig 2-3 évenként kisebb járványok jelentkeznek. Bár az influenzatörzs 1933-ig nem volt izolálva, maga a betegség ismert volt. 1743-ban, az első influenza pandémia idején került elnevezésre az olasz nyelvben az állítólagos (vélt) keletkezésmód nyomán, a hideg hatását (K.Gy.) emelte ki a nomenklatúra (ol. *influenza di freddo*, tkp. a 'hideg hatás' [ára létrejövő (betegség)], vö. később ang. *influenza*, röv.: *flu* – K.Gy.). De van olyan felfogás, amely a hatás (ol. *influenza*) szót (a középlatin *influentia* alapszóból, 1745-1755 közötti első előfordulásokkal feljegyezve) a rossz csillagállásokkal vonja párhuzamba.³⁰ A betegség egyéb nyelveken másként került megnevezésre (eredendően fr. *grippe* megfog, megragad – majd innen ném. *Grippe*, or. *gripp*, rom. *gripa*, sp. *gripe* /K.Gy./). Ismert volt spanyol források nyomán 'három napos láz' néven is (sp. *fiebre de los tres dias*; ang. *three day fever*). A francia orvosok kódnyelven „rejtjelezve” a meglepő 'betegség 11' (fr. *maladie 11*, *maladie onze*) névvel illették.³¹ A magyar orvosi nyelv náthalázként is ismeri.³²

3. Az influenza A/H1N1b (spanyolnátha) világjárvány lefolyása

Az influenza nagyobb járványt okozott a világban még 1782-ben, 1889-1892-ben („orosz nátha”), és az általunk vizsgált 1918-1920-as pandémia („spanyolnátha”). Az A0 törzs

²² DOLIN (2005), 1066-1071.

²³ PETRÁNYI (1977a), 351-354., SZALKA (2007a), 386-387.

²⁴ RAY (1994), 218-220.

²⁵ HEROLD (2001b), 735-736.

²⁶ HAHN (2010), 581.

²⁷ KAPRONCZAY (2008), KAPRONCZAY (2010).

²⁸ KAPRONCZAY (2015).

²⁹ BALÁZS (2007), BALÁZS (2016).

³⁰ NICHOLS-COSTELLO-RADERS (2001), 980. „In ancient times, before epidemiology science, people believe the stars and 'heavenly bodies' flowed into us, and dictated our lives and health-influenza means 'to influence' in Italian, and the word stems from the Latin for 'flow in.' Sickness, like other unexplainable events, was attributed to the influence of the stars.” „Az ókorban, a járványtan tudományának megjelenése előtt az emberek úgy vélték, hogy a csillagok és az égitestek befolyással vannak ránk, és megszabják életünk és egészségünk folyását. Olaszul az 'influenza' azt jelenti, hogy befolyásolni, és a latin 'befolyás' [*influentia* – K.Gy.] szóból származik. a betegségeket, mint sok más megmagyarázhatatlan eseményt, a csillagok hatásának tulajdonították.” MAYER (2019). Az idézet szó szerinti értelmezése akár arra is enged következtetni, hogy a hiedelem szerint a csillagok és az égitestek hatása 'befolyik' az emberbe azok sugárzása, Földhöz képest mért közelebbi vagy távolabbijelenlétük okán. Illetve a csillagok hatása azt is jelentheti, hogy bizonyos csillagállások is előidézhetnek járványt (lásd erre a 'csillagfejtés,' az asztrológia „tanait”).

³¹ „Les médecins français en parlaient souvent sous le nom de code 'maladie onze.'” „A francia orvosok gyakran csak 'betegség 11' kódneven emlegették [a spanyolnáthát – K.Gy.]” REVERSO: *Maladie onze* [címszó]. <https://context.reverso.net/translation/french-english/maladie+onze>

³² PETRÁNYI (1977a), 351.

1933 és 1943 között okozott járványokat. Az A1 törzs 1947 és 1956 között volt aktív. Az 1957-es ázsiai pandémia sok megbetegedést okozott (Influenza A Singapore 6/68 /H1N1/³³ vagy *Singapore-törzs*). 1958-tól az A2 jelent meg, míg 1968-ban az A2-Hongkong-68 variáns (H3N2) 1969-re Magyarországot is elérte az idegenforgalomnak köszönhetően (elsősorban a fővárost), majd 1970-ben és 1971-ben okozott járványokat. Ez a járvány 2 millió megbetegedést, és mintegy 1500 halálesetet okozott. Az 1973-as A2/England42/72 vírus jelentős járványt okozott kis mortalitással. Az influenza a leggyorsabban terjedő ragályos betegség, az 1957-es ázsiai pandémia fél év alatt fertőzte körbe a Föld lakosságát. A négy év alatt zajló első világháború (1914. július 28 – 1918. november 11.) katonai és polgári áldozatai összesített számánál (37 millió fő) több áldozatot szedett, és erre elég volt a járvány 1918-as első pár hónapos szakasza Petrányi szerint. Amióta a konkrét okozó vírustörzsek ismertek (1933), influenzának csak az a járvány mondható, amelyekben a vírust ki lehet mutatni. Az antitest-titerekből utólag a spanyolnáthát illetően a sertésinfluenza (régiesen SW 15 A-porcitörzs) került kimutatásra. Mindennek bizonyítéka azóta, hogy a spanyolnáthát okozó, új néven influenza A/H1N1 néven ismert vírus kórokozója 2009-ben a sertésinfluenza okozója volt (a német orvosi irodalom új influenza A/H1N1 – sertésinfluenza (ném. *Neuen Influenza A/H1N1 – Schweinegrippe*) néven tartja számon).³⁴ A megfigyelések szerint az 1918-1920-as spanyolnátha óta a világjárvány 10-15 évente visszatér (1977-1978 is ilyen év volt, ekkor nem a H1N1b, hanem az „ősibb” H1N1 törzs fertőzött újra, az ún. orosz járvány keretében).³⁵ Az influenzaoltások a mainál kisebb hatásossággal és több mellékhatással a hetvenes évektől voltak ismertek.³⁶ A világjárvány az antigénstruktúra változása esetén következik be. A kisebb változás (ang. *drift*) nem okoz kezelhetetlen problémát, ellentétben a jelentős, ugrásszerű változással (ang. *shift*). Ilyen esetben senki, vagy csak kevesen rendelkeznek védettséggel.³⁷ Szóba jöhet a humán és állati vírusok kicserélődése is.³⁸ A pandémiák során a súlyos lefolyású esetek az első és második hullámban jellemzőek.³⁹

Az 1918-1920-as influenza pandémia, vagy nagy influenzajárvány (ang. *Great Influenza Epidemic*) a világ korabeli népességének becsülten 1-5,4%-át ragadta el. Az áldozatok számát 17 millió és 50 millió közé helyezik világszerte, de létezik mintegy 100 milliós becslés is. Így az 1346-1353-as nagy pestisjárvány után a Föld második legsúlyosabb világjárványa lehetett a spanyolnátha a történelemben. (Utóbbinak 75-200 millió fő, az akkori világnépesség 17-54%-a esett áldozatául). A spanyolnáthajárvány 1918 februárjától 1920 áprilisáig zajlott. 1918 márciusában az első eseteket az USA-ban, Kansas-ben észlelték (Kínára is szoktak e körben utalni, bár ez valószínűtlen), ám áprilisban már Franciaország, Németország, és az Egyesült Királyság területén is jelentkezett a betegség. A halálos eredmény főleg fiatal felnőttek körében jelentkezett, akik szervezetében a vírus citokin vihart váltott ki (ang. *it triggered a cytokine storm*), hasonlóan a Covid-19-világjárványban tapasztaltakhoz.⁴⁰ A spanyol jelző azért tapadt a betegség nevéhez, mert a még folyó háború miatt a legtöbb európai országban sajtócenzúra volt, ahol nem, vagy csak minimális mértékben lehetett írni a járvány eseményeiről, ellentétben a semleges spanyol sajtóval, amely mind a járvány kitérőiről, mind az uralkodó betegségről beszámolt.⁴¹ Magyar nyelvhasználatban influenza,

³³ HEROLD-BECKERS (2001a), 735.

³⁴ HAHN (2010), 581.

³⁵ DOLIN (2005), 1066. A járványokról jó orvostudományi áttekintés: FAUCI-LANE (2005), 1279-1284.

³⁶ PETRÁNYI (1977a), 351-352.

³⁷ SZALKA 2007a, 386. Csak a *drift-shift* problematikára, a védettséget érintő magyarázat nélkül: RAY (1994), 218., HEROLD-BECKERS (2001a), 735.

³⁸ HEROLD-BECKERS (2001a), 735-736.

³⁹ SZALKA (2007a), 387.

⁴⁰ BARRY (2004).

⁴¹ EL SOL REDACCIÓN (1918), 1.

vagy spanyol betegség volt a neve (lásd később az elemzendő hazai rendelet megnevezését is). Egyes esetekben mind a „nagy háború” idején, mind 1918-tól az influenza mellett pusztított a tífusz (elsősorban a kiütéses tífusz vagy flekktífusz).⁴²

A járvány számokban történő áttekintése igen tanulságos, bár csupán egy forrás ismeretes a kérdésben. Ez a spanyolnátha halálzási táblázat 15 hadviselő állam,⁴³ illetve 6 semleges állam⁴⁴ statisztikáit tekinti a spanyolnáthát illetően. Sajnos a statisztika nélkülöz bármiféle sorrendiséget. A hadviselő és a nem hadviselő országokat külön veszi. Egyértelműen látható, hogy az 1918-as év sokszorosan a leg súlyosabb a halálozás tekintetében. 1918-ban még a történelmi Magyarország területén az áldozatok száma 53 201 fő volt. Az országok közötti statisztika a halottak számát egymillió főre vetítve adja meg. A 21 vizsgált állam közül Magyarország 1918-ban a nyolcadik legrosszabb mortalitási eredményt érte el (2888).⁴⁵ 1919-ben ez az eredmény 338 volt, amely a 12. helyet jelenti a vizsgált államok sorában.⁴⁶ 1920-ban a szám kedvezőtlenebbé vált (690), Magyarország a 6. helyre került. A helyzet az 1918-asnál jobb, az 1919-esnél rosszabb volt.⁴⁷ Külön statisztika is készült a korabeli nagyvárosok mortalitási számairól. Itt Budapest rendkívül rosszul szerepelt 1918-ban a 26 vizsgált nagyváros közül a harmadik legrosszabb eredményt érte el (4225) Sheffield (4640) és Róma (7320) után. 1919-ben a 19. helyen állt (298), 1920-ban pedig a másodikon (1550), a vizsgált városok közül csupán Koppenhága előzte meg (1790). Az osztrák adatokra az egykorú irodalom statisztikái nem találhatók, Bécs csak 1920-ban szerepel adattal (598).⁴⁸ Az osztrák másodlagos szakirodalom az influenza ausztriai áldozatai számát 20 000 és 40 000 közé teszi. Az áldozatok fele a fővárosban, Bécsben halt meg. (Ez talán becslés lehet).⁴⁹ Nyilván ilyen helyzetekben élessé válik az orvosi (életvégi) döntések szerepe, amelyet ha hazánkban nem is, de főként Olaszországban tapasztalni kellett a jelenlegi Covid-19-világjárvány során.⁵⁰

⁴² A kiütéses tífusz és a hastífusz elkülönítéséhez lásd: PETRÁNYI (1977b), 444-449., HEROLD-BECKERS (2001b), 724-726., SZALKA (2007b), 391.

⁴³ Anglia, Belgium, Bulgária, Csehszlovákia, Észak-Írország, Észtország, Franciaország, Görögország, Ír Szabad Állam, Lettország, Litvánia, Magyarország, Németország, Olaszország, Skócia. (Anglia „Angolország” néven szerepel).

⁴⁴ Dánia, Hollandia, Norvégia, Spanyolország, Svédország, Svájc. (Hollandia Németalföld néven szerepel).

⁴⁵ Még kiugróbb számok voltak a következő országokban: Olaszország (7118), *Spanyolország* (6907), *Svájc* (5373), *Svédország* (4762), Németország (3080), Észak-Írország (3069), Anglia (2956). A hazaihoz hasonló volt a mortalitás: *Norvégia* (2866), *Hollandia* (2718), Franciaország (2345) esetében. Alacsonyabb volt a mortalitás *Dánia* (1339), Skócia (376), és Lettország (266) esetében. A statisztika szerint az alábbi hét országban nem volt mortalitás (vagy esetleg adathiány esete áll fenn, valamint új államok): Belgium, Bulgária, Csehszlovákia, Észtország, Görögország, Ír Szabad Állam, Litvánia. A nem hadviselő államok nevét dőlttel szedtük.

⁴⁶ A kiugró számokat elérő országok az alábbiak voltak (bár ezek már az 1918-asnál jóval kedvezőbb értékek): Észak-Írország (1550), *Svédország* (1262), Anglia (1250), *Spanyolország* (1010), Olaszország (911), Franciaország (910), *Svájc* (905), Belgium (853), Németország (691), *Norvégia* (670), *Dánia* (582), Csehszlovákia (462). Magyarországhoz hasonló értéket ért el: Skócia (260), *Hollandia* (231), Lettország (162). A statisztika szerint az alábbi hét országban nem volt mortalitás (vagy esetleg adathiány esete áll fenn, valamint új államok): Bulgária, Észtország, Görögország, Ír Szabad Állam, Litvánia. A nem hadviselő államok nevét dőlttel szedtük.

⁴⁷ A hazainál rosszabb, vagy ahhoz hasonló számok: *Dánia* (970), Anglia (936), *Svájc* (907), *Spanyolország* (837), Olaszország (691). Alacsonyabb számok: *Svédország* (486), Észak-Írország (440), Belgium (391), *Hollandia* (360), Anglia (284), Franciaország (266), *Norvégia* (138), Skócia (60), Lettország (39). A statisztika szerint az alábbi hét országban nem volt mortalitás (vagy esetleg adathiány esete áll fenn, valamint új államok): Bulgária, Csehszlovákia, Észtország, Görögország, Ír Szabad Állam, Litvánia. A nem hadviselő államok nevét dőlttel szedtük.

⁴⁸ Valamennyi fentebbi adat forrása: SZÉL (1930), 196-197., 89. és 90. táblázat.

⁴⁹ „Ingesamt forderte die Spanische Grippe in Österreich zwischen 20 000 und 40 000 Menschenleben, fast die Hälfte davon in Wien.” „Ausztriában a spanyolnátha mintegy 20 000 és 40 000 közötti számú életet követelt, majdnem felüket Bécsben.” PELLAR (2020).

⁵⁰ Az orvosi döntésekre: GÓGL (1998), 171-192. A közigazgatás-tudomány vezetéstudományi alágazatában nagy szerepet betöltő döntéshozatalról: KAUFMANN (1982), MEZEY (2008), KROGEUS (2012). Az újabb fejlődésre külföldi helyi önkormányzatok esetében: Koi (2019), 6-40.

4.A hazai jog és közigazgatás erőfeszítései a járvány ellen

Jelenleg is ismeretes probléma a magyar népesség alacsony egészségügyi kulturáltsága, az egészségtudatosság semmibe vétele, továbbá a lakosság egy jelentős hányadának problémás egészségügyi állapota, amelyet felmérések is mutatnak.⁵¹ Ez korábban, a vizsgált korszakban sem volt másképp (alkoholizmus és tüdővész súlyos jelenléte).⁵² Mindez a járványokra, így a spanyolnáthára is igaz. A korszakban a spanyolnátha járvány mellett a helyzetet fokozta a veszített világháború következményei, a Magyar Királyság területének idegen hadseregek általi megszállása, valamint a Károlyi-kormány (1918. október 31-től), a köztársasági/népköztársasági államforma időszaka (1918. november 16 - 1920. február 28., benne a tanácsköztársasági, vagy szovjetköztársasági rendszer) okozta zűrzavar. A spanyolnátha elleni jogi és közigazgatási erőfeszítések a törvények, rendeletek, más közigazgatási közlések (ez esetekben a helyhatóságok által kihelyezett, polgármesterek aláírásával ellátva kihelyezett falragaszok (plakátok) nem normatív adattartalmú) tartalmának releváns ismereteket. Bizonyos fokig a hazai közigazgatási jogi és közigazgatástani szakirodalom áttekintése is haszonnal kecsegtet. A továbbiakban ezeket tekintjük át.

A kérdés vizsgálata érdekében érdemes az 1918. és 1919., valamint 1920. évi törvénytárak áttekintése. Az 1918.⁵³ és az 1919. év⁵⁴ különösen problémás történetileg, és a gnoszéológiai értelemben vett jogforrások közzététele vonatkozásában. Különösen a fennmaradt 1919-es jogszabálygyűjtemények ritkák (elsősorban az Országos Törvénytár egykorú számai, amely közkönyvtárakban sem lelhető fel, de a két utólagos éves BM kiadvány és a tanácsköztársasági anyagok is ritkák. Az 1920. évi törvénytár a 22. pótfüzet körében utal rá, hogy 1905-höz hasonlóan nem fogadtak el 1919-ben törvényt. (Azaz 1919-ben nem voltak érvényes törvények). Az 1919. évi és 1920. évi rendeletek téma a kötet megjelenése idején a drágaság (és részben a papírhány – K.Gy.) miatt nem készült el. Ezekre az 1919-es rendeletekre Térffy részben érvénytelenként, részben olyan átmeneti szabályként tekint, melyek az időmúlás

⁵¹ BÁCSI - VIZY E. (1998), 216.

⁵² KAPRONCZAY (2010), 9-12.

⁵³ Az 1918-as néptörvények az Országos Törvénytár számunkra elérhető közlönyszámaiban: MAGYAR KIRÁLYI BELÜGYMINISZTERIUM (1918), 33-247., MÁRKUS-TÉRFY (1919). Az 1918-ban hozott néptörvények <https://www.ezerevtorvenyei.hu>

⁵⁴ A Károlyi-kormány 1919-es néptörvényei az Országos Törvénytár számunkra elérhető közlönyszámaiban: MAGYAR KIRÁLYI BELÜGYMINISZTERIUM (1919a). A BM A/4 és B/5 méretű egykorú kiadványa: MAGYAR KIRÁLYI BELÜGYMINISZTERIUM (1919b), MAGYAR KIRÁLYI BELÜGYMINISZTERIUM (1919c). A tanácsköztársasági által alkotott (érvénytelen) jogszabályok is ismereteseek. A füzet sorozat: PONGRÁCZ (1919a), PONGRÁCZ (1919b), PONGRÁCZ (1919c), PONGRÁCZ (1919d), PONGRÁCZ (1919e). Tartalomjegyzék és tárgymutató az első három füzethez: PONGRÁCZ (1919f). (Folytatásával nem találkoztunk). Az összesített kiadás első kötete: PONGRÁCZ (1919g). Tudomásunk szerint ezen törvénykiadványok előfordulási különbségeire eddig senki sem hívta fel a figyelmet. Nyilván ezek összevetése egy következő lépés lehet. Csonkaréty 1997-es művében utal rá, hogy az Országos Törvénytár és a Budapesti Közlöny, mint korábban is már létező hivatalos lapok számai továbbra is megjelentek még egy ideig. 1919. március 26 és 1919. augusztus 1. között Tanácsköztársaság címmel jelent meg hivatalos lap Csonkaréty 1998-as műve utalása szerint. Emellett a főváros orgánusaként megjelent a Budapesti Népbiztosságok Hivatalos Lapja. 1919. augusztus 9-én a tanácsköztársaság alatt minden napilapot és hivatalos lapot betiltottak a kormány hivatalos lapja, a Budapesti Közlöny kivételével. Ez az időszak 1919. szeptember 27-ig állt fenn – állapítja meg Csonkaréty 1997-es munkája. A hazai jogforrások történetének adekvát irodalmából: CSONKARÉTY (1997), 74-77. CSONKARÉTY (1998), 26-27. Egyes 1918-as és 1919-es jogszabálysövegek újraközlése: BEÉR-CSIZMADIA (1966), 437-485. A nem hivatalos Pongrácz-féle gyűjtemény körében csak a füzetes kiadást említi a témát a mai napig nem felülmúlt megalapozó jelleggel összefoglaló Nagy Lajos-féle szócikk: NAGY (1980), 874-875.

miatt érvényüket veszítették.⁵⁵ Ezzel magunk is egyetértünk. Későbbi kifejezett 1919. és 1920. évi rendeletárak közzétételéről nem tudunk, de ezen a problémán a később közzétett és lentebb idézett Atzél-féle egészségügyi törvény- és rendeletár segít. Térfy mellékletben közölte az 1920-as törvénytarban az 1919. évi ún. néptörvények jegyzékét is.⁵⁶ A néptörvények érvénytelenségét Az alkotmányosság gyakorlásáról és a főhatalom helyreállításáról szóló 1920. évi I. törvénycikk 9. §-a is kimondta az alábbiakat: „Az úgynevezett népköztársaság és tanácsköztársaság szerveinek néptörvény, rendelet, vagy más elnevezés alatt kibocsátott mindennemű rendelkezései érvénytelenek. Hasonlóképpen érvénytelenek az úgynevezett nemzeti tanácsoknak és szerveiknek mindennemű rendelkezései és határozatai is.”⁵⁷ A széleskörű forrásbázis áttanulmányozása azt mutatta, hogy az 1918., 1919., és 1920. évi jogszabályok nem tartalmaznak releváns joganyagot a közegészségügy, járványügy, vagy spanyolnátha témában.

A spanyol betegségnek nevezett fertőző baj elleni védekezésről szóló 127530/1918. BM. számú körrendelet. Az 1918. október 1-jén kelt Némethy Károly (1862-1941) államtitkár (korábban a Törvényelőkészítő (Kodifikációs) Főosztály vezetője) által jegyzett belügyminiszteri rendelet a „spanyol betegségnek” nevezett „fertőző baj” gyors terjedését, és a népesség minden rétegében történt halmozódását rögzíti. (Némethy Károly egyébként kiváló közigazgatási jogi író, a reformok élharcosa volt, és 1885 és 1918 között dolgozott a minisztériumban, aki „a miniszter helyett” jegyezte a rendeletet). Ekkor a miniszter ideiglenesen Wekerle Sándor (1848-1921) miniszterelnök volt 1918. május 8. és 1918. október 31. között. A rendelet szükségesnek tartotta, hogy az alispánok és polgármesterek „a közönséget” minél előbb és a lehető legszéles körben tájékoztassa. „A spanyol betegségnek nevezett baj” szimptomáit is részletesen leírja a szabályozás. A betegség bágyadsággal, borzongással, váltakozó forrósággal kezdődött, amelyhez nátha, szemhurut, fejfájás, köhögés, a derék és a végtagok fájása járult. A fertőző betegség „csiráját (ragályát),” azaz a fertőzés terjedését szakszerűen írja le. „[A] beteg orrából, torkából és tüdejéből származó nyálka” volt a betegség forrása. A beteg ezt tüsszentéssel, köhögéssel, vagy tárgyai közös használatával terjeszthette tovább. A beteggel érintkezőknek ajánlották a gondos mosakodást, többszöri szájöblítést. Kerülni kellett a beteg köhögését, és a beteggel érintkezőknek ajánlották a meghúléstól óvakodást. A beteg felgyógyulása után a lakást gondosan ki kellett takarítani, és jól kiszellőztetni. A közönséget figyelmeztetni kellett a lakás és a használati tárgyak tisztán tartására, mivel a betegség zárt, zsúfolt helyiségekben terjedt leginkább. A nyilvános helyiségek (pl. mulatók, italmérések) látogatásától lehetőleg tartózkodni kellett. A „zsúfolt, tisztátalan közlekedési eszközök” lehetővé tette a betegség továbbterjedését.⁵⁸ Mindezekből az alábbi intézkedés konklúziója adódott. „Felhívom alispán (polgármester) urat, utasítsa az alárendelt hatóságokat, hogy a közterek, nyilvános helyiségek, közlekedési eszközök tisztaságát hathatós ellenőrzéssel biztosítsák, továbbá a népesség egészségi állapotát gondos figyelemmel kísérjék, a betegek orvosi ellátásáról és szükség szerint kórházi elhelyezésükről gondoskodjanak. Végül felhívom, hogy ha a fertőző betegség iskolában jelentkezik, minden indokolt esetben legalább 5 napra a tanítást szüntesse be.”⁵⁹

⁵⁵ TÉRFY (1921a) 1-2. A pótfüzet szövegének közlése nélkül a Corpus Juris Hungarici milleniumi emlékkiadása elektronikus verziója a törvényeknek megfelelően azt tartalmazza, hogy 1919-ben nem hoztak törvényeket. Az adat további forrása: Az 1919-ben hozott törvények. <https://www.ezerevtorvenyei.hu>

⁵⁶ TÉRFY (1921b), 305-306.

⁵⁷ MÁRKUS – TÉRFY (1921), 6. Elektronikusan (a nyomtatott forrásban a törvényi rendelkezésekhez lábjegyzetben társított azonos tárgyú rendeletek felsorolása nélkül): Az 1920-ban hozott törvények. <https://www.ezerevtorvenyei.hu>

⁵⁸ ATZÉL (1928), 204.

⁵⁹ ATZÉL (1928), 204-205.

Bárczy István Budapest főpolgármestere 1918. október 4-i tájékoztató plakátja javasolta hogy kerüljük azokat a helyeket, ahol sűrűn vannak emberek, mivel (a mostani SARS-Cov2-vírus törzshöz hasonlóan) a fertőzés főleg a levegőn keresztül kapható el. Közlekedési eszközt csak szükség esetén használjunk. Javasolta a zsebkendőbe köhögést, tüsszentést. Az arcsókot, a kézcsókot, és a kézfogást a tájékoztató plakát nem ajánlotta. A torok- és a száj időnkénti fertőtlenítő szerrel öblítését is javasolta az anyag. Szappan hiányában a helyettesítést forróvizes mosakodás formájában javasolták. A mulatozást „szervezetet legyengítő” tevékenységekifejtésnek nyilvánították. „Ezeket mindenki szigorúan tartsa be, még ha egy némelyike szabad elhatározásában korlátozza.” A belügyminiszter ekkor még nem döntött a mulatók és szórakozóhelyek (mozik, színházak) bezárásáról. Kiderül a falragasz szövegéből az is, hogy a fővárosi tiszti főorvos bízott benne, hogy a kór „csak a kisebb ellenállóképességű polgári középosztályt támadja” mivel a „munkásosztályt és a katonaságot eddig megkímélte.”⁶⁰

Szentpáli István miskolci polgármester 1918. október 1-jei tájékoztató plakátja a szimptómák körében az influenza (spanyol betegség) könnyebb esetei körében a nátha és a rekedtség, köhögés, és kisebb fokú rosszullét szimptómáit emelte ki. Súlyosabb esetekben a tünetek „nagyobb méretét” [mértékét – K.Gy.] emeli ki. Emellett a 39-40 celsius fokos láz, erőtlenység, étvágytalanság, valamint erősebb fájdalmak kínozták a betegeket. Súlyos szövődményként említi a dokumentum a tüdőgyulladást, és a mellhártyagyulladást. Kiemeli a az olyan zárt helyek fertőző jellegét, ahol egyszerre zárt helyen huzamosan sok ember egymás mellett tartózkodik. A falragasz javasolja az influenzás betegek lakásai, házai látogatásának mellőzését. A tömeges összejöveletektől történő távoltartást is javasolta a polgármester. Kerülendő helyeként sorolta fel a plakát a színházakat, mozgósínházakat [mozgóképszínházak, ma már csak a rövid nevükön ismeretes mozik – K.Gy.], kabarékat, orfeumokat, kávéházakat, vendéglőket, kávé- és pálinkaméréseket, vasúti- és egyéb váróhelyiségeket, társas egyleteket, gyűléseket, népmulatságokat. A vasutakon és villamosokon az írás kiemelte az utastársak „leheletével és nyálkarészeivel” való érintkezés lehetőségét a zsúfoltság miatt, amely a betegség elkapásához vezethet. A köhögés és tüsszentés esetén a zsebkendő száj és orr elé tartását, illetve a köpködés és kézfogás mellőzését javasolta az anyag. A meghűléstől való óvakodás mellett a száj és a torok fertőtlenítőszerrel történő öblítését, a test, a ruházat, a lakás tisztántartását, illetve az étkezés előtti kézmosást is javasolták.⁶¹

Térjünk rá a közigazgatási jogi és közigazgatástani irodalom áttekintésére. A korszakból közvetlenül közigazgatási jogi tankönyv vagy monográfia nem ismeretes. Az 1945 előtt legtöbb kiadást megélt, 1897-ben először megjelent Kmety Károly-féle közigazgatási jogi tankönyv hatodik, utolsó kiadása 1926-ból számos járványos betegség esetében elemzi az azokról alkotott külön törvényeket és rendeleteket (himlőjárvány, szemcsés köthártyalob (trachoma), ázsiai kolera, bujakór (szifilisz), roncsoló toroklob, gyermekági láz, járványos agy-és gerincagyburoklob).⁶² Az influenza esetében egy régebbi rendeletet említ meg, de az 1918-1920-as eseményeket nem vizsgálja (2.895/1890. BM. rendelet az influenzajárványról), amely vizsgálódásunk időkorén kívül esik, és még az 1889-1892-es orosz influenzajárvánnyra vonatkozik.⁶³

Márffy Ede egy 1926-os magyarázata roppant érdekes. Ő úgy érvel, hogy a fel nem sorolt betegségeknek (mint a vörheny, kanyaró, szamárhurut) közül egyeseknek még a kórokozói is ismeretlenek, ezért a védekezés csak általánosságban mozgó, tudományos megalapozottság nélküli lehet. Az ezek elleni védekezési eljárások elrendelése, az adott

⁶⁰ BÁRCZY (2021).

⁶¹ SZENTPÁLI (1918).

⁶² KMETY (1926), 322-328.

⁶³ KMETY (1926), 327. 86. l.

viszonyoknak megfelelően, a helyi- és törvényhatóságok feladata.⁶⁴ Számos fertőző betegségre vonatkozó joganyagot említőleg elemezett (roncsoló toroklob, hasi hagymáz (hastífusz), kiütéses tífusz, vérhas, kolera, pestis, járványos agy-és gerincagygyulladás, trachoma, gyermekági láz, veszettség, pellagra, bujakór (szifilisz), bányaferg, visszatérő láz).⁶⁵ A himlő elleni védekezéssel („hólyagos himlő és védhimlőoltás”) külön is foglalkozott,⁶⁶ de a spanyolnáthára (részben általános érvelésére tekintettel) nem tért ki.

A Magyar Zoltán-féle nagy összefoglaló közigazgatás-tudományi és közigazgatási jogi tankönyv csupán a községi járványbizottságokat említi meg csupán.⁶⁷

Haendel Vilmos, Concha tanítványa közigazgatástanból 1937-es nagy kézikönyvében a kolerával, a pestissel, a hajókra vonatkozó közegészségügyi rendészeti szabályokkal foglalkozott.⁶⁸ A kolera ellen a mohamedán zarándokok vörös-tengeri útvonala elején, közepén, és végén nemzetközi költségen kiépített egészségügyi állomásokra vonatkozó ismertetése után jegyzi meg a következőket. „Mindezen intézkedések következménye, hogy oly nagy háború után, mint a világháború volt, nem következtek be nagymérvű ragályok, járványos betegségek. (Volt ugyan kismértékben kolera, később spanyolnátha, de nem csapásszerűen.”⁶⁹ A korabeli megítéléstől a mai elképzelések egyes vonatkozásokban eltérnek.

Érdekesség a korszakon némileg túllépve, hogy a spanyolnáthát követően sem volt mindenkor fontos a jogi szabályozás fejlesztése. A legfejlettebb külföldi szabályozásra kitekintve, hogy az angol jogalkotást illetően 1929 és 1935 között egyetlen közegészségügyi szabályt, vagy kórházépítési rendelkezést sem találunk a rendelkezésünkre álló statute law-gyűjteményben.⁷⁰ Viszont az első világháború indulása évében, 1914. április 30-án jelent meg a rendeleti joganyagban, még a „nagy háborút” megelőzően jelentek meg az Alexander's Scott Hospital megalapítását, működését megerősítő átmeneti (ideiglenes) rendelkezések hasonló 1905-ös átmeneti szabályozást és az 1899-es alaprendeletet követően.⁷¹ Az 1930-as évek hazai jó gyakorlatához, fejlesztéséhez tartozott a magyar királyi népjóléti miniszter 37.270/1931. N.M.M. számú határozata az iskolák járvány esetén történő bezárásáról.⁷² A vizsgált korszak és helyzet talán nem a jog és a közigazgatásnak kedvezett a spanyolnátha idején, de mind akkor, mind későbbi időszakban a különféle járványok okozta problémák napirenden maradtak.

A kutatás az 1918. október 1-jén kelt, 127.530/1918. (X.1.) BM. számú körrendelet spanyol betegségeknek nevezett fertőző baj elleni védekezésről elnevezésű jogi instrumentum, és a tájékoztatást szolgáló egyes, jogszabálynak nem minősülő polgármesteri falragaszok szövegezési tartalmiságát tudta csupán vizsgálni. A hazai közigazgatási jogirodalomban Kmety Károly és Márffy Ede gondolatiságai, míg a közigazgatástanban Haendel Vilmos megállapítása jelentett elemzési alapot. Sajnos az a ritka helyzet állt elő, amikor a kutató nem a források bőségét, hanem azok szegényességét kell, hogy megállapítsa (ez igaz a statisztikai irodalomra, ahol külön kihívás volt a dolgozat céljaitól eltérő csoportosítású adatok esetében a sorrendiségek megállapítása, és az elemzés célkitűzéseinek megfelelő formára hozás. Haendel a közigazgatástan elismert művelője volt Concha tanítványaként. A problémát illető elhárító magatartása azonban a spanyolnátha járvány feldolgozatlanságát, a tényekkel való szembenézés elkerülését jelzi, ami részben ma is tart. Ennek számos oka lehet. Részben az

⁶⁴ MÁRFFY (1926), I. 329.

⁶⁵ MÁRFFY (1926), I. 327-329.

⁶⁶ MÁRFFY (1926), I. 329-330.

⁶⁷ MAGYARY (1942), 320.

⁶⁸ HAENDEL (1937), 842-845.

⁶⁹ HAENDEL (1937), 843.

⁷⁰ GREAT BRITAIN (1929-1935).

⁷¹ GREAT BRITAIN (1914).

⁷² ATZÉL (1934), 432-433.

elvesztett első világháború, az azt lezáró békedokumentum, a területi veszteségek, az államforma- és kormányváltások, a vörösteror és a fehérterror, az elszakított országrészekből menekülők (főként közhivatalnokok, jegyzők, tanítók, papok, földbirtokosok, polgárok, kereskedők, munkások, és földművesek, valamint családjaik) tömegei, vagyis a köztörténet eseményei részben talán felülírták, részben talán kisebbítették az amúgy szomorú következményeket hordozó világjárvány emlékét, amelyet a korabeli orvostudomány csak nagyjából tudott elkülöníteni a hasonló betegségektől, és nemhogy vakcina, de hatásos gyógyszer sem volt rá. (Az emberek a szerencsére és az immunrendszerükre voltak utalva). Akkor még nem volt egyértelmű (vagy köztudott) az, amit ma tudunk: a spanyolnátha világjárvány több áldozatot követelt, mint maga a világháború. A járvány emlékét azonban – alkotói, a Spanyolnátha című folyóirat körén belül alakult „Spanyolnátha művészeti hálóterem” képző- és iparművészei szerint köztéri megjelenítésben egyetlenként a világon- egy Trabant gépjárműből 2007-ben átalakított műalkotás hirdeti a betegségben elhunyt művészek emlékét a nagyrábéi művészeti alkotótáborban. A járművet a francia költő, Guillaume Apollinaire (1880-1918) vezeti, az anyósülésen Egon Schiele (1890-1918) osztrák költő ül, a hátsó ülésen Kaffka Margit író (1880-1918) és Ady Endre (1877-1919) költő és publicista foglalnak helyet színes, tartós akrilfestékes arcképmegjelenítés formájában.⁷³ (Ady harmadlagos vérbaj (szifilisz) okozta haldoklása során elkapta a spanyolnáthát, amely tüdőgyulladást okozott, és végül főverőér-tágulat és aortagyulladás ölte meg). A történelem egyik haszna mindenképpen az, hogy a korábbi nemzedékek tapasztalataiból okuljanak a jelen generációk. A könyvtárak csendje és a levéltárak pora elvesztett életek emlékeit őrzi. A jövő kérdése, hogy mi vár a ma élő 8 milliárd emberre.

Irodalom

ATZÉL Elemér (összeáll.): *Az egészségügyre vonatkozó törvények és rendeletek gyűjteménye. Megindította a m. kir. Belügyminiszter megbízásából dr. Chyzer Kornél miniszteri tanácsos V. 1913-1926.* Budapest, Mai Henrik és Fia Orvosi Kiadó, 1928.

ATZÉL Elemér (összeáll.): *Az egészségügyre vonatkozó törvények és rendeletek gyűjteménye. Megindította a m. kir. Belügyminiszter megbízásából dr. Chyzer Kornél miniszteri tanácsos VII. 1929-1933.* Budapest, Mai Henrik és Fia Orvosi Kiadó, 1934.

Az 1918-ban hozott törvények. <https://www.ezerevtorvenyei.hu>

Az 1919-ben hozott törvények. <https://www.ezerevtorvenyei.hu>

Az 1920-ban hozott törvények. <https://www.ezerevtorvenyei.hu>

BALÁZS Péter: *Mária Terézia 1770-es egészségügyi alaprendelete I-II.* (sajtó a. rend.: GAZDA István), Piliscsaba-Budapest, Magyar Tudománytörténeti Intézet – Semmelweis Orvostörténeti Múzeum, Könyvtár és Levéltár, 2007.

BALÁZS Péter: *Egészségügyi szabályozás a XVIII. század végén Magyar Királyság és Erdély II. Rendeletek és tervezetek: 1770-1793,* Budapest, Magyar Tudománytörténeti és Egészségtudományi Intézet, 2016.

⁷³ KULTÚRA.HU SZERKESZTŐSÉG (2007). A szobrot a nagyrábéi Kossuth Lajos Művelődési Ház és Könyvtár mellett állították fel, ünnepélyes avatása a VII. Képzőművészeti Alkotótábor, és a vele egyidőben zajló Kortárs Írók I. Horgásztáborának eseménye volt.

BARRY, John M.: „The Site of origin of the 1918 influenza pandemic and its public health implications.” *The Journal of Translational Medicine* 2 (2004) 3. <https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC340389/>

BÁCSI Ernő - VIZY E. Szilveszter: Az emberi élet minősége Magyarországon, In: GLATZ Ferenc (szerk.): *Népegészség, orvos, társadalom*, Budapest, MTA, 1998, 215.

BEÉR János-CSIZMADIA Andor: *Történelmünk a jogalkotás tükrében. Sarkalatos honi törvényeinkből 1001-1949.* (Bev. tan.-jegyz.: BEÉR János-CSIZMADIA Andor. Gyűjt.-jegyz.: NAGY István. Vál.: BÖLÖNY József. A középkori törvényszövegeket ell.: BÓNIS György. Tábl.: BERLÁSZ Jenő – BÓNIS György – KISS István.) Budapest, Gondolat Kiadó, 1966.

CONCHA Győző: A közigazgatástan keletkezése. A közigazgatási jog és a közigazgatástan tudománya. In: CONCHA Győző: *Politika II. Közigazgatástan*. Budapest, Grill Károly, 1905a, 230-244.

CONCHA Győző: A közigazgatás irányelve. In: CONCHA Győző: *Politika II. Közigazgatástan*. Budapest, Grill Károly, 1905b, 245-252.

CONCHA Győző: A közegészségügyi igazgatás. In: CONCHA Győző: *Politika II. Közigazgatástan*. Budapest, Grill Károly, 1905c, 392-431.

CSONKARÉTY Károly: 6. fejezet (1918-1919). In: CSONKARÉTY Károly: *A magyar történelem 1100 éve a jogforrások tükrében*. Budapest, Magyar Hivatalos Közlönykiadó, 1997, 74-77.

CSONKARÉTY Károly: A hivatalos lap 1918-1945-ig. In: CSONKARÉTY Károly – GALAMBOS Károly – JÓNÁS Károly – KISS Elemér (szerk. biz. eln.) – KODELA László – LATKÓCZY Antal – MÜLLER György – RÉTI József (szerk.): *A magyar hivatalos közlöny 150 éve 1848-1998*. Budapest, Magyar Hivatalos Közlönykiadó, 1997, 26-27.

DÉBATTEUR, René: 8 milliards d’habitants sur Terre, sommes-nous trop nombreux pour la planète? *Sud Ouest* (page d’accueil / portail) <https://www.sudouest.fr/international/8-milliards-d-habitants-sur-terre-sommes-nous-trop-nombreux-pour-la-planete-12893024.php>

DOLIN, Raphael: Influenza. In: KASPER, Dennis L. – FAUCI, Anthony S. – LONGO, Dan L. – BRAUNWALD, Eugene – HAUSER, Stephen L. – JAMESON, J. Larry (eds.): *16th Edition Harrison’s Principles of Internal Medicine* I. New York, McGraw-Hill Medical Publishing Division, 2005, 1066-1071.

EL SOL REDACCIÓN: „La fiebre de los tres días. En Madrid hay 80 000 atacados. S.M., el rey, enfermo.” *El Sol*, 1918.05.28. 1-2.

FAUCI, Anthony S. – LANE, H. Clifford: Microbial Terrorism. In: KASPER, Dennis L. – FAUCI, Anthony S. – LONGO, Dan L. – BRAUNWALD, Eugene – HAUSER, Stephen L. – JAMESON, J. Larry (eds.): *16th Edition Harrison’s Principles of Internal Medicine* I. New York, McGraw-Hill Medical Publishing Division, 2005, 1279-1284.

GÓGL Árpád: Döntéelmélet, orvosi döntés az egészségügyben. In: GLATZ Ferenc (szerk.): *Egészségügy és piacgazdaság*. Budapest, Magyar Tudományos Akadémia, 1998, 171-192.

GREAT BRITAIN: *Alexander Scott's Hospital and the North of Scotland College of Agriculture Order Confirmation Act, 1914. An Act to confirm to Provisional Order under the Private Legislation Procedure (Scotland) Act 1899 relating to Alexander Scott's Hospital and the North of Scotland College of Agriculture [30th April 1914][4 Geo. 5.][Ch. ii.]* London, George Edward Eyre – William Spottiswoode, 1914.

GREAT BRITAIN: *Statute of the United Kingdom. The Law Times 1929-1935. Public General Acts.* London, Law Times Office, 1929-1935.

HAENDEL Vilmos: Közegészségügyi rendészet. In: HAENDEL Vilmos: *Politika. /Alkotmánytan és közigazgatástan/* (sajtó a. rend.: KOVÁCS Mihály). Debrecen, Debrecen Szabad Királyi Város és a Tiszántúli Református Egyházkerület Nyomdája, 1937. 842-845.

HAHN, Johannes Martin: Influenza. In: HAHN, Johannes Martin: *Innere medicin.* Stuttgart, Georg Thieme Verlag, 2010, 581.

HEROLD, Gerd-BECKERS, Heinz: Influenza. In: HEROLD, Gerd (szerk.): *Belgyógyászat* (ford. koord.: TARKOVÁCS Gábor, ford.: BENEDEK Szabolcs - BÖRÖCZ László - FÓNYAD Gábor - NEBENFÜHRER Zsuzsa - TARKOVÁCS Gábor). Budapest, B+V Könyvkiadó, 2001a, 735-736.

HEROLD, Gerd-BECKERS, Heinz: Typhus abdominalis. In: HEROLD, Gerd (szerk.): *Belgyógyászat* (ford. koord.: TARKOVÁCS Gábor, ford.: BENEDEK Szabolcs - BÖRÖCZ László - FÓNYAD Gábor - NEBENFÜHRER Zsuzsa - TARKOVÁCS Gábor). Budapest, B+V Könyvkiadó, 2001b, 724-726.

KAPRONCZAY Károly (összeáll.): *A magyarországi közegészségügy története 1770-1944. Jogalkotás, közegészségügyi intézmények, szakirodalom* (sajtó a. rend.: GAZDA István), Budapest, Semmelweis Egyetem Közegészségtani Intézet - Magyar Tudománytörténeti Intézet – Semmelweis Orvostörténeti Múzeum, Könyvtár és Levéltár, 2008.

KAPRONCZAY Károly (összeáll.): *A magyarországi közegészségügy szakterületeinek történetéből 1876-1944. A magyar orvostársadalom, településegészségügy, járványügy, nemi betegségek, kórházügy, ápolásügy, mentésügy, ipar- és munkaegészségügy, vasútegészségügy, alkoholizmus, dohányzás, anya- és csecsemővédelem, iskolaegészségügy, sportegészségügy, biztosításügy* (sajtó a. rend.: GAZDA István), Budapest, Semmelweis Egyetem Közegészségtani Intézet - Magyar Tudománytörténeti Intézet – Semmelweis Orvostörténeti Múzeum, Könyvtár és Levéltár, 2010.

KAPRONCZAY Károly (összeáll.): *Háború és orvoslás. Az I. világháború katonaeészségügye, annak néhány előzménye és utóélete* (főszerk.: KAPRONCZAY Károly, szakszerk.: KAPRONCZAY Katalin, sajtó a. rend.: GAZDA István), Budapest, Magyar Orvostörténeti Társaság, 2015.

KAUFMANN, Arnold: *A döntés tudománya. Bevezetés a praxeológiába.* Budapest, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 1982.

KMETY Károly: A járványrendészet külön joga. In: KMETY Károly: *Magyar közigazgatási és pénzügyi jog kézikönyve.* Budapest, Grill, 1926. 322-329.

KOI Gyula: *Évszázadok megszgyén. Négy magyar közigazgatás-tudós útkeresése és életpéldája Zsoldos Ignác (1803-1885) Récsi Emil (1822-1864) Concha Győző (1846-1933). Magyary Zoltán (1888-1945).* Budapest, Nemzeti Közszołgálati Egyetem, 2013.

KOI Gyula: *A közigazgatás-tudományi nézetek fejlődése. Külföldi hatások a magyar közigazgatási jog és közigazgatástan művelésében a kameralisztika időszakától a Magyary-iskola koráig.* Budapest, Nemzeti Közszołgálati és Tankönyvkiadó Zrt., 2014.

KOI Gyula: 'Upscale Stranger.' The Administrative Law as a Phenomenon in the Anglo-Saxon Legal and Political Thought. In: MOLNÁR Attila Károly - PAP Milán (eds.): *State and Equality.* Budapest, Thomas Molnar Institute for Advanced Studies – Dialóg Campus. 2018a, 117-128.

KOI Gyula: *Englisches Recht – deutsche Rechtsliteratur. Die vergleichende Verwaltung und Rudolf Gneist.* In: AUER Ádám – BERKE Gyula – GYÖRGY István – HAZAFI Zoltán (szerk.): *Ünnepi kötet a 65 éves Kiss György tiszteletére. Liber amicorum in honorem Georgii Kiss aetatis suae LXV.* Budapest, Dialóg Campus, 2018b, 503-510.

KOI Gyula: *Recens angol és francia nyelvű helyi önkormányzati forrásművek annotatív ismertetése.* Budapest, Demokratikus Helyi Közigazgatás Fejlesztéséért Alapítvány, 2019. 6-40. https://www.dhkfa.hu/News/2019/drKoiGyula_forrasmuvek.pdf

KOI Gyula: A 18-19. századi kontinentális közigazgatás-tudomány szerepe a járványkezelésben. In: GÁRDOS-OROSZ Fruzsina – LŐRINCZ Viktor Olivér (szerk.): *Jogi diagnózisok. A COVID-19-világjárvány hatásai a jogrendszerre.* Budapest, Társadalomtudományi Kutatóközpont Jogtudományi Intézete – L'Harmattan, 2020, 209-220.

KOI Gyula: A közegészségügyi igazgatás és a járványügy szerepe a honi közigazgatás-tudományok egyes elméleti művelőinek munkásságában. A 18-19. század közigazgatási jogi és közigazgatástani irodalmának példái. In: RIXER Ádám (szerk.): *A járvány hosszútávú hatása a magyar közigazgatásra.* Budapest, Károli Gáspár Református Egyetem Állam- és Jogtudományi Kar Lőrincz Lajos Közjogi Kutatóműhely, 2021, 425-443.

KOI Gyula: Közigazgatás-tudomány. In: JAKAB András – KÖNCZÖL Miklós – MENYHÁRD Attila – SULYOK Gábor (szerk.): *Internetes Jogtudományi Enciklopédia.* Budapest, HVG-Orac – Társadalomtudományi Kutatóközpont Jogtudományi Intézet, 2022a, 1-28. <https://ijoten.hu/uploads/kozigazgatas-tudomany.pdf>

KOI Gyula: Közegészségügyi igazgatás és járványkezelés angol példái a 19. század első harmadától az első világháborúig. In: GÁRDOS-OROSZ Fruzsina – LŐRINCZ Viktor Olivér (szerk.): *Jogi diagnózisok II. A COVID-19-világjárvány hatásai a jogrendszerre.* Budapest, Társadalomtudományi Kutatóközpont Jogtudományi Intézete – L'Harmattan, 2022b, 209-220.

KOI Gyula: „Pillantás a hazai közigazgatási jog tankönyvirodalmi fejlődésének mérföldköveire I. (1854-1948).” *Új Magyar Közigazgatás*, 15 (2022c) 1: 17-24.

KOI Gyula: „Pillantás a hazai közigazgatási jog tankönyvirodalmi fejlődésének mérföldköveire II. (1949-2019).” *Új Magyar Közigazgatás*, 15 (2022d) 2: 60-68.

KOI Gyula: „Pillantás a hazai közigazgatási jog tankönyvirodalmi fejlődésének mérföldköveire III. (1854-2019). Pótlások és összegzés.” *Új Magyar Közigazgatás*, 15 (2022e) 3: 57-64.

KOI Gyula: Magyar közigazgatás-tudomány. In: JAKAB András – KÖNCZÖL Miklós – MENYHÁRD Attila – SÜLYÖK Gábor (szerk.): *Internetes Jogtudományi Enciklopédia*. Budapest, HVG-Orac – Társadalomtudományi Kutatóközpont Jogtudományi Intézet, 2023, 1-30. [Megjelenés alatt].

KROGEUS, Michael: *52 döntési modell*. Budapest, HVG, 2012.

MAGYAR KIRÁLYI BELÜGYMINISZTERIUM: 1918. évi Országos Törvénytár 7-8., 17-23. számok. Budapest, Magyar Királyi Belügyminisztérium, 1918, 33-247.

MAGYAR KIRÁLYI BELÜGYMINISZTERIUM: 1919. évi Országos Törvénytár 1-5., 7-11. számok. Budapest, Magyar Királyi Belügyminisztérium, 1919a, 1-97.

MAGYAR KIRÁLYI BELÜGYMINISZTERIUM: *Az 1919. évi törvények gyűjteménye*. [Az 1919-es néptörvények]. Budapest, Tisza Testvérek Könyvkereskedőcége – Pesti Könyvnyomda Részvénytársaság, 1919b.

MAGYAR KIRÁLYI BELÜGYMINISZTERIUM: *Az 1919. évi országos törvénytár. (Corpus Juris)*. [Az 1919-es néptörvények]. Budapest, Tisza Testvérek Könyvkereskedőcége – Pesti Könyvnyomda Részvénytársaság, 1919c.

MAGYARY Zoltán: *Magyar közigazgatás. A közigazgatás szerepe a XX. sz.[ázad] államában. A magyar közigazgatás szervezete, működése, és jogi rendje*. Budapest, Királyi Magyar Egyetemi Nyomda, 1942.

MAYER, Johanna (2019): „The origin of the name 'Spanish Flu.'” *Science Friday*, 2019.01.29. <https://www.sciencefriday.com/articles/the-origin-of-the-spanish-flu/>

MÁRFFY Ede: A fertőző betegségek rendszere. In: MÁRFFY Ede: *Magyar közigazgatási és pénzügyi jog I. Első fele Magyar közigazgatási jog*. Budapest, Athenaeum, 1926, 326-330.

MÁRKUS Dezső (alapító szerk.) – TÉRFY Gyula (jegyz.): *1918. évi törvénycikkek és néptörvények*. Budapest, Franklin Társulat, 1919.

MÁRKUS Dezső (alapító szerk.) – TÉRFY Gyula (jegyz.): *1920. évi törvénycikkek*. Budapest, Franklin Társulat, 1921.

MEZEY Gyula: *Bevezetés a döntési módszerekbe*. Budapest, E-Government Alapítvány, 2008.

NAGY Lajos: Jogi információ [címszó]. In: SZABÓ Imre (főszerk.): *Állam- és jogtudományi enciklopédia I. A-J*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1980. 870-885.

NICHOLS, Wendalyn R.-COSTELLO, Robert B.-RADERS, James L. (eds.): *Random House Webster's Unabridged Dictionary*. New York, Random House, 2001.

PETRÁNYI Gyula: Influenza. In: MAGYAR Imre – PETRÁNYI Gyula: *A belgyógyászat alapvonalai*. Budapest, Medicina, 1977a, 351-354.

PETRÁNYI Gyula: Typhus abdominalis, hastífusz, typhoid. In: MAGYAR Imre – PETRÁNYI Gyula: *A belgyógyászat alapvonalai*. Budapest, Medicina, 1977b, 444-449.

PELLAR, Brigitte: *Hunger, Schwindsucht, Pandemie – die Spanische Grippe in Österreich*. Wien, 2020. <https://www.arbeit-wirtschaft.at/historie-corona-schwindsucht/>

PONGRÁCZ Jenő (szerk.): *Tanácsköztársasági törvénytár I. A Forradalmi Kormányzótanács és a népbiztosságok rendeletei 1919. március 21-1919. április 18*. Budapest, Magyar Szocialista Párt, 1919a, 133.

PONGRÁCZ Jenő (szerk.): *Tanácsköztársasági törvénytár II. A Forradalmi Kormányzótanács és a népbiztosságok rendeletei 1919. április 10-1919. április 30*. Budapest, Magyar Szocialista Párt, 1919b, 255.

PONGRÁCZ Jenő (szerk.): *Tanácsköztársasági törvénytár III. A Forradalmi Kormányzótanács és a népbiztosságok rendeletei 1919. május 1-1919. május 21*. Budapest, Magyar Szocialista Párt, 1919c, 213.

PONGRÁCZ Jenő (szerk.): *Tanácsköztársasági törvénytár IV. A Forradalmi Kormányzótanács és a népbiztosságok rendeletei 1919. május 22-1919. június 9*. Budapest, Magyar Szocialista Párt, 1919d, 228.

PONGRÁCZ Jenő (szerk.): *Tanácsköztársasági törvénytár V. A Forradalmi Kormányzótanács és a népbiztosságok rendeletei 1919. június 10-1919. június 30*. Budapest, Magyar Szocialista Párt, 1919e, 158.

PONGRÁCZ Jenő (szerk.): *Tanácsköztársasági törvénytár [VI.] Tartalomjegyzék és betűsoros tárgymutató a Tanácsköztársasági törvénytár I-III. füzetéhez*. Budapest, Magyar Szocialista Párt, 1919f, 44.

PONGRÁCZ Jenő (összeáll.): *A Forradalmi Kormányzótanács és a népbiztosságok rendeletei 1919. március 21-1919. április 18*. Budapest, Magyar Szocialista Párt, 1919g, xix., 160.

RAY, C. George: Influenza. In: HARRISON, Tinsley R.: *A belgyógyászat alapjai. Orvosoknak, orvosoknak* (ford.: FEHÉR János – LÁNG István – LENGYEL Gabriella – PRÓNAI László – VERECKEI András). Budapest, Springer Hungarica Kiadó Kft., 1994, 218-220.

REVERSO: *Maladie onze* [címszó].
<https://context.reverso.net/translation/french-english/maladie+onze>

SZALKA András: Influenza. In: TULASSAY Zsolt (szerk.): *A belgyógyászat alapjai I*. Budapest, Medicina Könyvkiadó Zrt., 2007a, 386-387.

SZALKA András: Kiütéses typhus. In: TULASSAY Zsolt (szerk.): *A belgyógyászat alapjai I.* Budapest, Medicina Könyvkiadó Zrt., 2007b, 391.

SZÉL Tivadar: *Egészségügyi statisztika. Orvosok és orvostanhallgatók számára.* Budapest, Magyar Orvosi Kiadó Társulat.

TÉRFY Gyula: Magyar Törvénytár. (Corpus Juris Hungarici) 1920. Pótlások az 1635-1920. évi törvényekhez [22. füzet]. In: MÁRKUS Dezső (alapító szerk.) – TÉRFY Gyula (jegyz.): *1920. évi törvénycikkek.* Budapest, Franklin Társulat, 1921a. 1-2.

TÉRFY Gyula: Függelék. Az 1919. évi ún. néptörvények jegyzéke. In: MÁRKUS Dezső (alapító szerk.) – TÉRFY Gyula (jegyz.): *1920. évi törvénycikkek.* Budapest, Franklin Társulat, 1921b, 305-306.

TISZA István: A m. kir. belügyi miniszter jelentése az ország közegészségügyéről. In: [Központi Statisztikai Hivatal]: *Magyarország közegészségügye az 1902. évben. Különlenyomat „A m. kir. kormány 1902. évi működéséről és az ország közállapotairól szóló jelentés és statisztikai évkönyv” című, a m. kir. miniszterelnök által az 1897. évi XXXV. tc. 5. §-a értelmében az országgyűlés elé terjesztett műből.* Budapest, Athenaeum Irodalmi és Nyomdai Részvénytársaság Könyvnyomdája, 1904. 5-15.

Jogszabályok, dokumentumok

2.895/1890. BM. rendelet az influenzajárványról. KMETY Károly: A járványrendészet külön joga. In: KMETY Károly: *Magyar közigazgatási és pénzügyi jog kézikönyve.* Budapest, Grill, 1926. 327. 86. lj.

127.530/1918. (X.1.) BM. számú körrendelet spanyol betegségnek nevezett fertőző baj elleni védekezésről. In: ATZÉL Elemér (összeáll.): *Az egészségügyre vonatkozó törvények és rendeletek gyűjteménye. Megindította a m. kir. Belügyminiszter megbízásából dr. Chyzer Kornél miniszteri tanácsos V. 1913-1926.* Budapest, Mai Henrik és Fia Orvosi Kiadó, 1928. 204-205.

37.270/1931. N.M.M. számú határozat (népjóléti miniszter). ATZÉL Elemér (összeáll.): *Az egészségügyre vonatkozó törvények és rendeletek gyűjteménye. Megindította a m. kir. Belügyminiszter megbízásából dr. Chyzer Kornél miniszteri tanácsos VII. 1929-1933.* Budapest, Mai Henrik és Fia Orvosi Kiadó, 1934, 432-433.

BÁRCZY István: *Budapest főpolgármestere tájékoztató plakátja (1918. október 4.).*

In: VALENTINY Pál: *Spanyolnátha, Budapest, 1918.* Budapest, 2021.

<https://kti.krtk.hu/kommunikacio/blogok/koronavirus/spanyolnatha-budapest-1918/>

SZENTPÁLI István: *Tudnivalók az influenza (spanyol betegség) elleni védekezésről (1918. október 1.).* Miskolc, Ludwig és Szelényi, 1918.